

УДК 94(477.46)"19":470.62+477.8 "Кухаренко"

БІЛИЙ ДМИТРО,

*доктор історичних наук, доцент, професор
Львівського державного університету фізичної культури*

ФУТУЛУЙЧУК ВАСИЛЬ,

кандидат історичних наук, доцент, директор Коломийського інституту управління природними ресурсами Університету економіки і права "КРОК"

ЯКІВ КУХАРЕНКО ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ ХІХ ст.

У статті розглядаються маловідомі широкому загалу сторінки життя та діяльності видатного діяча українського національного руху на Кубані, близького друга Тараса Шевченка, наказного отамана Чорноморського козацького війська Якова Герасимовича Кухаренка (1799-1862 рр.). Автор розглядає основні аспекти життя та діяльності Якова Кухаренка, зосереджуючись на його просвітницькій, громадській та літературній діяльності, і доходить висновку, що Яків Кухаренко належить до кола найбільш знакових постатей українського національного відродження другої половини ХІХ ст., діяльність якого не тільки створила необхідні умови для інтеграції української спільноти Кубані до загальноукраїнського національного простору, але й була вагомою для загального українського національного руху.

Ключові слова: Кубань; Галичина; Північний Кавказ; Чорноморське козацьке військо; отаман; український національний рух.

Постановка проблеми. Тривалий час історія української спільноти Кубані (Північного Кавказу) та українських кубанських діячів залишалася поза межами уваги дослідників. Ледь не єдиною постаттю серед видатних діячів українського національного руху на Кубані, життя та діяльність якої знайшла своє місце у визнаному пантеоні українських діячів, виявився наказний отаман Чорноморського козацького війська Яків Кухаренко. Головним чином тому, що це було обумовлено його довготривалими та відданими дружніми стосунками з Тарасом Шевченком. Але багато інших, не менш важливих сторінок його діяльності залишилися поза межами уваги дослідників. Між тим невтомна праця Якова Кухаренка стала яскравим показником загальноукраїнського національного відродження, яке охопило всі регіони Російської імперії (як і Австро-Угорської), де компактно мешкали українці. Отже, досліджуючи основні напрями його просвітницько-громадської діяльності, ми можемо побачити складні процеси формування модерної української нації в другій половині ХІХ сторіччя.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Про Якова Герасимовича Кухаренка написано достатньо багато. У першу чергу, як було зазначено вище, завдяки його тривалій та відданій дружбі з Тарасом Шевченком. Перелік праць та досліджень, присвячених Я. Кухаренкові, складає великий реєстр. Серед них варто згадати праці Ф. Щербини та Є. Феліцина [1], Л. Мельникова [2], Г. Омельченка [3], В. Орла [4], В. Чумаченка [5], А. Федіної [6] та багатьох інших. Головним чином, вони висвітлюють сторінки біографії Якова Кухаренка, головні напрями його громадської діяльності, наукової та літературної праці і, головне, відносини з Т. Г. Шевченком.

Але треба зауважити, що вплив чорноморців-кубанців на формування модерного українського дискурсу залишається малодослідженим. Поки що ми не маємо загального дослідження про всі аспекти впливу Я. Кухаренка на становлення та розвиток українського національно-культурного розвитку ХІХ ст. та створення загальноукраїнського національного простору від Кубані до Галичини.

Метою статті є аналіз основних напрямів просвітницько-громадської діяльності Якова Кухаренка та її значення для національного розвитку як українців Кубані, так й українського національного руху в цілому.

Виклад основного матеріалу. Яків Кухаренко народився в 1799 р. Його батьком був колишній запорозький козак Куцевського куреня Герасим Кухаренко, який одним із перших приєднався до новоствореного Чорноморського війська. На батьківському хуторі над річкою Бейсуг минуло дитинство Якова Кухаренка. У родині Кухаренків дбайливо зберігались спогади про Запорожжя, сам Яків зростав в атмосфері козацького побуту, неухильного дотримання українських звичаїв і традицій.

Військова та службова кар'єра Я. Г. Кухаренка була бездоганною: у 1823 р. він отримав чин хорунжого, у 1831 р. став начальником піхотної артилерії, 1834 р. - призначений командиром 9-го кінного полку, 1836 - військовий старшина, 1833-36 рр. - асесор військової канцелярії та тимчасовий заступник прокурора, протягом 1839-40-х рр. - керівник економічної експедиції військової канцелярії, 1842 р. - булавний старшина Єйської округи, 1851 р. - наказний отаман Азовського козацького війська, з 10 жовтня 1852 р. до 30 червня 1856 р. - начальник Військового Штабу та наказний ота-

ман Чорноморського козацького війська, 1853 р. він отримав чин генерал-хорунжого. У 1861 р., після декількох років перебування у відставці на своєму хуторі, несподівано був призначений начальником Нижньо-Кубанської кордонної лінії. Помер у жовтні 1862 р., коли важкопоранений потрапив у полон до абадзехів. Похований у Катеринодарі 18 жовтня 1862 р. [8, с. 13-14].

За своїми службовими обов'язками Яків Кухаренко часто відвідував Харків та Петербург, де був бажаним гостем у середовищі українських громадських діячів, із багатьма з них підтримував листування. Саме в Петербурзі познайомився з Т. Шевченком.

До кола найближчих друзів Я. Кухаренка входили Аполлон Скальковський, редактор українського часопису "Основи", Василь Білозерський, історик Микола Костомаров, письменник Пантелеймон Куліш, Степан Опатович, Семен Гулак-Артемівський, актор Михайло Щепкін та ін. Своїм був Яків Кухаренко і в харківській "Громаді". Під впливом харківських етнографів Олександра Корсуна, Амвросія Метлинського, Івана Срезневського Яків Кухаренко починає збирати фольклорний матеріал Чорномор'я, деякі зібрані матеріали надсилає своїм харківським друзям [6, с. 36]. Навколо Якова Кухаренка в Катеринодарі утворюється своєрідна кубанська українська громада, представники якої займаються розповсюдженням української літератури та підручників. Після загибелі Якова Кухаренка цю справу активно продовжили члени його родини.

Одним із головних напрямів діяльності Якова Кухаренка була популяризація серед чорноморців історичної пам'яті. Коли вийшло друком історичне дослідження Аполлона Скальковського "Історія Нової Січі", Яків Кухаренко звернувся з відозвою до Товариства станичних громад Єйського відділу із закликом купувати цю книгу [4, с. 71].

Я. Кухаренко був також оригінальним та самобутнім письменником, який написав у 1836 р. п'єсу із життя козаків "Чорноморський побут". Показовим є те, що попри показну лояльність цих творів, зосереджених, переважно, на історичній та етнографічній тематиці, у них підкреслювалася особлива українська специфіка регіону та його населення [10, с. 272].

Пізніше ця п'єса в поетичній обробці Михайла Старицького (музика Миколи Лисенка) стала популярною й відомою опорою та неодноразово демонструвалася в театрах Наддніпрянщини та Галичини.

Т. Шевченко, високо характеризуючи особисті та творчі якості Я. Кухаренка, записав у своєму щоденнику: "Дивовижне явище між людьми - ця істинно шляхетна людина" [див. 11, с. 88]. Без сумніву, щирість і відвертість Я. Кухаренка дуже підтримувала Тараса Шевченка, надавала йому сили й насаги на тяжкому життєвому шляху. Ще до свого заслання Т. Шевченко мріяв побувати на "вільній козацькій Україні - Чорномор'ї [там само].

Завдяки Якову Кухаренкові "Кобзар" Тараса Шевченка та пам'ять про нього стали для українців Кубані найдорожчими святинями. Із часів товаришування в Петербурзі доля знов так і не звела друзів, але дружба продовжувалася через листування до самої смерті Т. Шевченка, з 30 вересня 1842 р. до 25 березня 1860 р. [12, с. 39].

Сам Яків Кухаренко пережив свого друга тільки на рік і сім місяців. У вересні 1862 року Яків Кухаренко потрапив у засідку, яку влаштували черкеси, був тяжко-

поранений і помер у полоні. Від Майкопа і по всій кордонній лінії, де провозили тіло Я. Г. Кухаренка, збиралися козаки, щоб віддати героєві останню почесність [13, с. 13-17]. Як зауважив один із дослідників життя Я. Кухаренка Г. Омельченко, "Чорномор'я від малого до старого віддавала останню пошану небіжчикові, як рідному синові і благому батькові" [15, с. 14].

Козацький старшина Петро Кокунько, один із провідних діячів українського національного руху на Кубані наприкінці XIX - на початку XX ст. [15], згадував про власне перебування в петербурзькій українській Громаді в 70-х рр. XIX ст. та суперечки, які велися щодо Кубані та ролі Я. Кухаренка між М. Костомаровим, Д. Мордовцевим та П. Кулішем, свідком яких він був: "Справжніми керівниками та натхненниками гуртка були, звісно, три кита - Костомаров, Мордовцев і Куліш. Під їх керівництвом збуджувались та обговорювалися різні питання з минулого України, про її сучасне становище і про те, чого можливо і бажано очікувати в майбутньому... Серед цих розмов неодноразово підіймалося питання про Кухаренка та його діяльність на Кубані... За свідченням Костомарова і Мордовцева про Кухаренка, між всіма, які його знали та чули про нього, склалося уявлення як про переконаного, надійного українофіла... Один тільки Куліш, за своєю звичкою до протиріччя, заперечував цю думку. Він ставив під сумнів українські тенденції Кухаренка, стверджуючи, що у нього було якесь своєрідне "українофільство", якийсь вузький український патріотизм, що він був більше козацький патріот, бо окрім своїх козаків він нічого не бажав бачити. Костомаров заперечував, що до цього треба внести поправку - яких козаків? Кухаренко був Отаманом Чорноморського Війська і дуже природно, що він перш за все відстоював своїх Чорноморців, які тісно зв'язані в минулому з Україною, та і зараз Чорноморці вважають себе українцями. Куліш зауважував, що дотримання Кухаренком таких вузьких інтересів як козацькі, піде не на користь ширшому завданню українців. Ні Костомаров, ні Мордовцев не погоджувалися з ним, знаходячи, що шляхи чорноморського козацтва до досягнення кінцевої мети українського руху не розходяться; що ж стосується часу після цього, то природно, що козацтво буде мати деяке розходження з рештою України, як це було і в минулому і, як козацький Отаман, Кухаренко, зрозуміло, повинен був мати це на увазі й бути готовим до цього, і підготовлювати своє козацтво до пред'явлення своїх вимог відповідно його прагненням, коли настане для цього відповідний час. Та й зараз, коли тиск уряду на Чорноморців ведеться набагато більш інтенсивно, ніж на пригноблену вже Україну, політика Кухаренка знаходить собі виправдання в становищі, яке склалося" [11, с. 12-13].

Висновки

Дружбу Якова Кухаренка та Тараса Шевченка, літературну, громадську, наукову діяльність отамана чорноморських козаків можна інтерпретувати саме як приклад створення загальноукраїнського простору, у якому Чорномор'я вважалась його невід'ємною частиною. Цьому сприяли і якісні зміни, які відбулися в середовищі чорноморської еліти. Насамперед вони були зумовлені тим, що нове покоління чорноморської еліти представляли люди, які отримали високий рівень сучасної їм освіти й були готові ментально та інтелектуально сприйняти новий етап становлення українсько-

го національного розвитку. Якщо до початку діяльності Я. Кухаренка ментальна модель Чорноморії формувалася під впливом ідеї "Чорноморія - Нова Січ - Гетьманщина", у першу чергу, завдяки наполегливій просвітницькій праці чорноморського протоієрея Кирила Росинського (вихованцем якого був, до речі, і сам Яків Кухаренко), то в середині XIX ст. для нового покоління чорноморської еліти став привабливим модерний дискурс України, не в останню чергу завдяки його "козакофільству". Сприйняття цієї нової моделі України з її зверненням до романтизованої козацької минувшини дозволяло певною мірою канонізувати уявлення про Чорноморію, отримати важливу інтелектуальну підтримку та закріпити підстави власної козацько-чорноморської ідентичності через літературу, етнографічні та історичні дослідження. Та обставина, що його твори набули значної популярності не тільки на Кубані та Наддніпрянщині, а й у Галичині, свідчить про знаковість постаті Якова Кухаренка, значення якої не обмежувалося окремим регіоном, а охоплювало весь загальноукраїнський простір. У житті та діяльності Якова Герасимовича Кухаренка можна побачити, як, власне, і відбувався цей процес - "віднайдення України" для українців Кубані. І необхідно зазначити - відбулося також "відкриття" української Кубані для решти української спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербина Ф. А. Кубанское казачество и его атаманы / Ф. А. Щербина, Е. Д. Фелицын. - М. : Вече, 2007. - 320 с.
2. Мельников Л. М. Я. Г. Кухаренко и Т. Г. Шевченко в их взаимных отношениях / Л. М. Мельников // Кубань. - Краснодар, 1989. - № 1. - С. 86-93.
3. Омельченко Г. Я. Г. Кухаренко, наказний отаман Війська Чорноморського. З нагоди 65-ї річниці смерті Я. Г. Кухаренка й 50-ї річниці виготовлення до друку видання збірки його творів / Г. Омельченко. - Коломия, 1928. - 62 с.
4. Орел В. Н. В поисках истины / В. Н. Орел. - Краснодар, 2006. - 312 с.
5. Чумаченко В. К. Поет і отаман / В. К. Чумаченко // Київська Старовина. - 1993. - № 1. - С. 105-110.

Билый Дмитрий,

доктор исторических наук, доцент, профессор

Львовского государственного университета физической культуры

Футулуйчук Василий,

кандидат исторических наук, доцент, директор Колумбийского института управления

природными ресурсами Университета экономики и права "КРОК"

ЯКОВ КУХАРЕНКО И ЕГО ВКЛАД В РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ДВИЖЕНИЯ XIX в.

В статье рассматриваются малоизвестные страницы жизни и деятельности выдающегося деятеля украинского национального движения на Кубани, близкого друга Тараса Шевченко, наказного атамана Черноморского казачьего войска Якова Герасимовича Кухаренко (1799-1862 гг.). Автор рассматривает основные аспекты жизни и деятельности Якова Кухаренко, уделяя особое внимание его общественной, просветительской и литературной деятельности, и приходит к выводу, что Я. Кухаренко относится к кругу наиболее значительных деятелей украинского национального возрождения второй половины XIX столетия, деятельность которого не только создала необходимые условия для интеграции украинского населения Кубани в общее украинское национальное пространство, но и сыграла значительную роль в украинском национальном движении.

Ключевые слова: Кубань; Галичина; Северный Кавказ; Черноморское казачье войско; отаман; украинское национальное движение.

6. Федина А. И. Атаман Я. Г. Кухаренко в кругу современников. Историко-документальные очерки о жизни и творчестве первого кубанского писателя / А. И. Федина. - Краснодар : КСЭИ, 2004. - 132 с.

7. Кокунько П. И. Кухаренко Я. Г. и переселение черноморцев за Кубань / П. И. Кокунько // Вольное казачество - Вільне козацтво. - Прага, 1929. - № 40. - С. 15-16.

8. Всегоренко М. Кубань / М. Всегоренко. - Львів : [Б. в.], 1937. - 32 с.

9. Кошиць О. Спогади / О. Кошиць. - Вінніпег : [Б. в.], 1948. - 260 с.

10. Кухаренко Я. Чорноморський побут / Я. Кухаренко // Українська драматургія першої половини XIX ст.: маловідомі п'єси. - К. : Державне вид-во художньої літ-ри, 1958. - С. 267-328.

11. Мельников Л. М. Я. Г. Кухаренко и Т. Г. Шевченко в их взаимных отношениях: доклад, прочитанный на общем собрании членов ОЛИКО 1 февраля 1913 г. по случаю 50-летия со дня смерти Я. Г. Кухаренко / Л. М. Мельников // Известия общества любителей изучения Кубанской области / [под ред. Б. М. Городецкого]. - Екатеринодар : Тип. Кубанского обл. правления, 1913. - Вып. 6. - С. 24-72.

12. Листи до Тараса Шевченка. - К. : Наук. думка, 1993. - С. 39.

13. Науменко В. Генерал-майор Яков Герасимович Кухаренко. К столетию со дня его смерти / В. Науменко // Кубанский исторический и литературный сборник. - Блаувелт, США, 1962. - № 18. - С. 13-17.

14. Бигдай А. Д. Песни кубанских казаков / А. Д. Бигдай. - Краснодар : Кн. изд-во, 1992. - Т. 1. - 440 с.

15. Омельченко Г. Яків Герасимович Кухаренко / Г. Омельченко // Хвилі Кубані. Неперіодичний збірник Громади Українців з Кубані. - Прага, 1927. - С. 14.

16. Кокунько Г. В. Казак душой и телом (о генерале П. И. Кокунько) / Г. В. Кокунько // Кубанский сборник: сборник научных статей по истории края. - Краснодар : ООО "Книга". - Т. 2 (23). - 2007. - С. 179-194.

Bilyi Dmytro,

*Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Professor of Lviv State University of Physical Culture*

Futulujchuk Vasyl,

*Ph.D., Associate Professor, Director of Kolomyia Institute
of Natural Resources University of Economics and Law "Krok"*

JAKIV KUKHARENKO AND ITS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN NATIONAL-CULTURAL MOVEMENT OF THE XIX CENTURY

The article examines a little-known pages of the life and career of the prominent figures of the Ukrainian national movement in the Kuban, a close friend of Taras Shevchenko, the Black Sea Cossack Host Ataman Jakiv Gerasimovitch Kuharenko (1799 - 1862). The author discusses the main aspects of the life and work of Jakiv Kuharenko, focusing on its social, educational and literary activities, and comes to the conclusion that Jakiv Kuharenko refers to the circle of the most important figures of the Ukrainian national revival of the second half of the nineteenth century, whose work has not only created the necessary conditions for the integration of the Ukrainian population of the Kuban region in general Ukrainian national space, but also played a significant role in the Ukrainian national movement.

Keywords: *Kuban; the North Caucasus; the Black Sea Cossack Host; Ataman; Ukrainian national movement.*

REFERENCES

1. Scherbina F. A. (2007), Kuban Cossacks and his chieftains, Veche, Moscow, 320 p. (rus)
2. Melnikov L. (1989), Kuharenko and Taras Shevchenko in their mutual relations, *Kuban*, № 1, Krasnodar, pp. 86-93 (rus).
3. Omelchenko H. (1928), Yakiv Kukharenko, Army ataman Black Sea, Kolomyia, 62 p. (ukr).
4. Orel V. N. (2006), Seeking Truth, Krasnodar, 312 p. (rus).
5. Chumachenko V. K. (1993), The poet and Ataman, *Kyivska Starovyna*, № 1, pp. 105-110 (ukr).
6. Fedina A. I. (2004), Ataman Kukharenko among contemporaries. Historical and documentary essays on the life and work of the first Kuban writer, Krasnodar, 132 p. (rus).
7. Kokunko P. I. (1929), *Volnoye kazachestvo - Vilne kozatstvo*, Praga, № 40, pp. 15-16 (rus).
8. Vsehorenko M. (1937), Kuban, Lviv, 32 p. (ukr).
9. Koshyts O. (1948), Memoirs, Vinnipeh, 260 p. (ukr).
10. Kukharenko Ya. (1958), Black Sea everyday life, Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoyi literatury, Kyiv, pp. 267-328 (ukr).
11. Melnikov L. M. (1913), *Izvestiya obshchestva lyubiteley izucheniya Kubanskoy oblasti*, Vol. 6, Tip. Kubanskogo obl. pravleniya, Ekaterinodar, pp. 24-72 (rus).
12. Lysty do Tarasa Shevchenka (1993), Naukova dumka, Kyiv, p. 39 (ukr).
13. Naumenko V. (1962), *Kubanskiy istoricheskiy i literaturnyy sbornik*, № 18, Blauvelt, pp. 13-17 (rus).
14. Bigday A. D. (1992), Songs of the Kuban Cossacks, Vol. 1 (Songs of the Black Sea Cossacks), Kn. izd-vo, Krasnodar, (Pesni chernomorskiy kazakov), 440 p. (rus).
15. Omelchenko H. (1927), Yakiv Herasymovych Kukharenko, in: *Khvyli Kubani. Neperiodychnyy zbirnyk Hromady Ukrayintsiv z Kubani*, Praha, p. 14 (ukr).
16. Kokunko G. V. (2007), *Kubanskiy sbornik: sbornik nauchnykh statey po istorii kraya*, Vol. 2 (23), Krasnodar, pp. 179-194 (rus).

© Білий Дмитро, Футулуйчук Василь
Надійшла до редакції 23.01.2015